

In dit nummer

Boeken van 'Freule Juliana' in de Bibliotheca Thysiana » 1

Apen en almanak » 3

Saavedra Fajardo's *Idea de un príncipe político: a Spanish emblem book around Europe* » 5

Status and Grotius: a lifelong fascination » 7

Commemoration Josephus Justus Scaliger 1609-2009 » 8

Een impressum dat boekdelen spreekt » 9

Fides no doxi » 11

De oplettende lezer: Leidse propaganda » 12

Boeken van 'Freule Juliana' in de Bibliotheca Thysiana

Paul Hoftijzer (Hoogleraar Boekwetenschap Universiteit Leiden)

Het is merkwaardig dat het onderzoek naar de totstandkoming en samenstelling van de Bibliotheca Thysiana pas in onze tijd op gang is gekomen. Hopelijk zal volgend jaar Esther Mourits haar proefschrift over Johannes Thysius en zijn boekverzameling kunnen verdedigen, waarmee voor het eerst een omvangrijke studie over de bibliotheek beschikbaar zal zijn. Daarnaast is onlangs een eerste, inventariserend onderzoek gestart naar de individuele boeken in de Bibliotheca Thysiana, met name wat betreft hun herkomst en gebruik. Daarbij komen regelmatig interessante vondsten aan het licht. In volgende afleveringen van *Omslag* zal daarvan zo nu en dan verslag worden gedaan. In deze eerste bijdrage is de aandacht gericht op een groepje boeken in de bibliotheek met een bijzondere provenance.

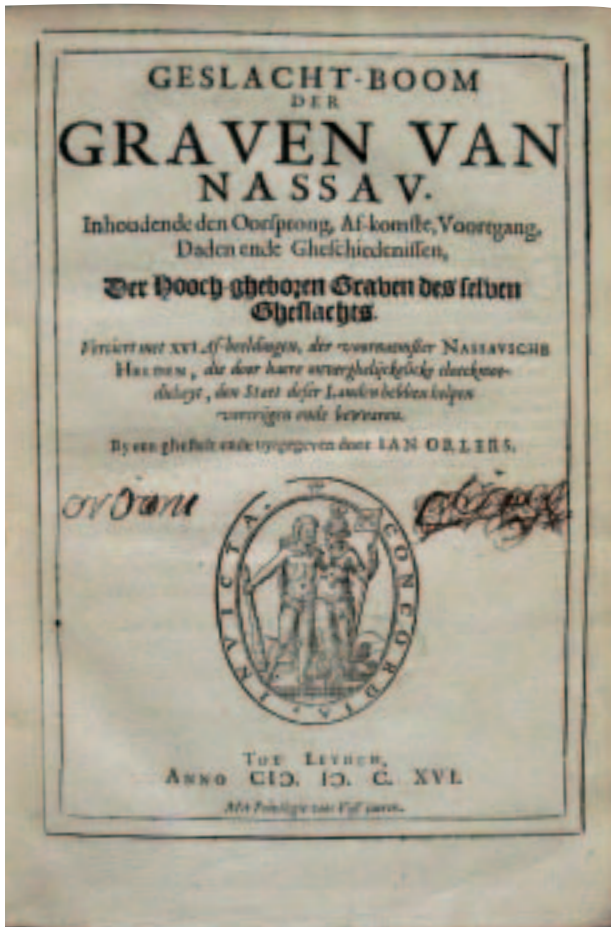
Verreweg de meeste boeken in de bibliotheek – ruim drieduizend titels – zijn afkomstig uit het bezit van Johannes Thysius (1622-1653). Maar ook na zijn dood werden door de eerste curatoren van de bibliotheek nog boeken verworven, daartoe in staat gesteld door een aanzienlijk bedrag uit Thysius' nalatenschap. Dat blijkt ook uit de eerste

gedrukte catalogus van de bibliotheek uit ca. 1668, waarvan overigens slechts één werk-exemplaar is overgeleverd. Hierin was ruimte opengelaten voor het inschrijven van aanwinsten, en wanneer deze ruimte vol was, werd een papiertje ingeplakt met de nieuwe titels. De meeste van deze uitgaven werden nieuw gekocht, maar soms kwamen ook boeken uit andermans bezit in de bibliotheek. Opmerkelijk is dat in sommige gevallen de naam van de eerdere eigenaar met opzet is doorgestreept of uitgesneden. Meestal is de herkomst van deze boeken daardoor niet meer te achterhalen. Maar er zijn interessante uitzonderingen. Zo bevindt zich in de bibliotheek

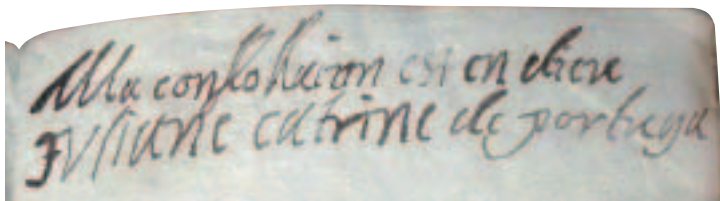

Interieur van de leeszaal van de Bibliotheca Thysiana

een vijftiental boeken, die op het titelblad een in tamelijk onbeholpen letters geschreven naam hebben, die echter steeds vakkundig onleesbaar is gemaakt. Het gaat om zulke uiteenlopende titels als Jean Taffin's

Titelblad van J.J. Orlers, *Geslacht-boom der graven van Nassau* (Leiden, 1616), met doorgestreepte naam van Juliana Catharina van Portugal. [Thysia 1470].

Ondersteboven geplaatste inscriptie van Juliana Catharina van Portugal op het laatste schutblad van J.J. Orlers' *Geslacht-boom der graven van Nassau* (Leiden, 1616). [Thysia 1470].

Quatre livres de l'amendement de vie (Genève, 1606; Thysia 10:1), het bekende handboek voor de verloskunde van Louyse Bourgeois, *Observations diverses sur la stérilité perte de fruit focondité accouchements et maladies des femmes et enfans nouveaux naix* (Parijs, 1642; Thysia 451), de *Histoire de Portugal* van Jerónimo Osorio da Fonseca (St. Gervais, 1581; Thysia 706), een Franse vertaling van Rembert Dodoens' plantenboek *Histoire des plantes* (Antwerpen, 1557; Thysia 2235), en de *Geslacht-boom der graven van Nassau* van de hand van de Leidse boekverkoper Jan Jansz Orlers (Leiden, 1616; Thysia 1470). Dit laatste boek bevat echter op het laatste schutblad de volgende inscriptie en eigendomsaanduiding, die kennelijk door de ijverige door-

streper over het hoofd is gezien: 'Ma consollacion est en Dieu. Juliane Catrine de Portugal.' Met wie hebben we hier nu van doen?

Op 10 april 1569 beviel in Keulen Anna van Saksen, tweede echtgenote van Willem van Oranje, van een dochter, die Emilia werd genoemd. Emilia's jeugd was niet makkelijk. Haar ouders scheidde al twee jaar na haar geboorte, waarna haar moeder, die een relatie zou hebben gehad met de vader van de schilder Rubens, wegens veronderstelde krankzinnigheid werd opgesloten in een kasteel in Dresden, ver van haar kinderen. Emilia werd vervolgens opgevoed aan het hof van Willem van Oranje, maar hij werd zoals bekend in 1584 vermoord. Het verklaart misschien mede het onbezonnen huwelijk dat zij in 1587 in het geheim aanging met de katholieke Don Emanuel van Portugal, wiens vader Antonio een blauwe maandag koning van Portugal was geweest. Van hem kreeg zij maar liefst acht kinderen, twee zonen en zes dochters. Een van hen was onze Juliana Catharina, geboren omstreeks 1607 te Delft. Het prinselijk gezin verbleef lange tijd in de Republiek, maar in 1626 kwam een scheiding tot stand tussen Emilia en Emanuel, waarna zij met al haar dochters naar Genève vertrok, waar zij drie jaar later zou overlijden.

Over Juliana Catharina is helaas heel weinig bekend. Na het overlijden van haar moeder is ze met haar zusters teruggekeerd naar de Republiek, waar ze volgens de testamentaire wil van prins Maurits als 'prinses van Portugal' een

Gegraveerde titel van Suetonius, *De la vie des douze cesars* (Parijs, 1611), met doorgestreepte provenance. [Thysia 1476].

Frontispice van de *Aardige en vermakelyke almanak der hedendaagsche gekken, Waarby komt de wonderbaare waarzegger, verscheide byzondere zaaken voorzeggende, die in 't jaar 1762 staan voor te vallen [...]*. Met het vers *De gansche Waereld word door mode opgehult: Daar Snyder Kees om licht, als hy zyn Apen sult.* [UBL 1160 H 49].

jaargeld van de Staten Generaal ontving. Ze is altijd ongehuwd gebleven – ‘freule Juliane’ wordt ze genoemd in het dagboek van de Friese stadhouder Willem Frederik – en woonde hoofdzakelijk in Den Haag, waar ze verkeerde in kringen rond het stadhoudelijk hof. Een portret dat de schilder Samuel van Hoogstraten van haar heeft geschilderd is voor zover bekend niet overgeleverd. Toen ze, haar verstandelijke vermogens niet meer helemaal machtig, uiteindelijk in 1680 overleed, gingen al haar bezittingen, inclusief de buitenplaats Nieuwburch (het huidige Koningshuis) te Sassenheim, waar ze haar laatste jaren had doorgebracht, naar haar achterneef prins Willem III. Het raadsel van de boeken van Juliana Catharina is daarmee nog niet opgelost. Waarschijnlijk zijn ze pas na haar dood in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen, want in de catalogi van de bibliotheek van 1668 en 1677 worden ze niet vermeld, wel in die van 1739. Wie daarvoor verantwoordelijk is geweest, waarom haar naam uit de boeken is verwijderd en vooral ook, wat er met de rest van haar bibliotheek is gebeurd, blijft vooralsnog in nevelen gehuld.

Apen en almanak

André Hanou (Emiritus hoogleraar Oudere letterkunde Nederlands, Radboud Universiteit Nijmegen en mede-oprichter van het tijdschrift *Spektator* (1971), de Stichting Jacob Campo Weyerman (1977) en de uitgeverij Astraea)

Het hoeft niet altijd de vondst zijn van het enige exemplaar van een elders spoorloze druk, met commentaar van François Hemsterhuis op Spinoza. Er zijn genoeg andere, unieke en intrigerende zaken in de Leidse Universiteitsbibliotheek. Onlangs zag André Hanou een merkwaardig, slechts in de Leidse Universiteitsbibliotheek Leiden aanwezig, apenboekje.

Dat kwam zo. Ik was op jacht naar een tekst waarin Ludeman zou moeten voorkomen. Deze Johannes Christophorus Ludeman, een import-Duitser, maakte furore in de eerste helft van de achttiende eeuw in Amsterdam en Nederland, eerst als religiefanaat, later als piskijker-astroloog-medicus. Hij speelt hier verder nauwelijks een rol.

Deze speciale zoektocht begon met een verwijzing in de *Algemeene postbode, of vrolyke en geheime staatspion* (ook al alleen in Leiden aanwezig!) van 1759. Dit blad maakt melding van een *Almanack der gekken*, voor het jaar 1760. Daarin zou voorkomen een ‘Voorzeggende almanach van Ludeman, met deszelfs Natuurlyk Afbeeldzel, uit deszelfs Papieren getrokken’. Belangrijk nieuws! Een echt portret van Ludeman is namelijk niet bekend.

Die gekkenalmanak voor 1760 is echter niet te vinden. Wel moet er een gekkenalmanak voor 1762 bestaan, in Utrecht. Leiden is als enige bibliotheek in het bezit van een tweede druk daarvan. Het blijkt een verrassend duodecimootje te zijn, in een mooi bandje, zo’n honderd ongepagineerde bladzijden groot. De titel luidt (even ademhalen): *Aardige en vermakelyke almanak der hedendaagsche gekken, Waar by komt de wonderbaare waarzegger, Verscheide byzondere Zaaken Voorzeggende, die in 't jaar 1762. staan voor te vallen enz.: Verzeld met aardige Klugten, Koddige, invallende Gedagten, Geestige Snakeryen, en opmerklyke Voorzegginge Volgens de geheime Waarneming van den berugte Astrologist. Ludeman. Al 't geen in andere Almanakken niet te vinden is. Vercierd met aardige Plaatjes. Tweede druk.* Te bekomen te Middelburg by Rentergem [...].

Na de gebruikelijke opgave van feestdagen, vertrektijden, data van kermissen en markten en wat al niet, volgt een mengelwerk van korte verhalen, gedichtjes, anecdoten. Die creatieve pagina’s zijn netjes gedrukt en omgeven door een zwarte belijning. De gewone almanak ziet er vaak slordiger uit.

Over aperij

Men heeft moeite besteed aan dit drukje. Dat blijkt ook uit het voorkomen van acht bijzonder aardige illustraties, met onderschriften. Op die plaatjes ziet men als mens verklede apen, met pruik en steek. Ze zijn bezig met wat blijkens de

De maand december met een afbeelding met schaatsende apen in: *Aardige en vermakelyke almanak der hedendaagsche gekken, Waarby komt de wonderbaare waarzegger, verscheide byzondere zaaken voorzeggende, die in 't jaar 1762 staan voor te vallen [...].* [UBL 1160 H 49].

onderschriften ijdele vermaken zijn: kaarten, sleerijden op het ijs, kleden naar de mode, vrijen, kolven, toneelbezoek, schaatsen, luisteren naar kwakzalvers. Twee van de onderschriften luiden:

De gansche Waereld word door mode opgehult:
Daar Snyder Kees om licht, als hy zyn Apen sult.

De Min maakt wyzen dwaas. Zy die zich blind vergapen
Aan laffe Minnary, veranderen in Apen.

Dat eerste versje deed uw auteur even opzien, omdat hier een verband gelegd wordt tussen apen en ene Kees; curieus omdat de latere patriotten door hun tegenstanders immer apen en kezen genoemd worden (hoewel daar wel andere verklaringen voor gegeven worden).

De algemene les is: de mens is vergelijkbaar met een aap wanneer hij zich laat verlokken door lege vreugde en vermaak.

Dat mens-als-aap-thema is heel bekend in de achttiende eeuw. Het aapdom houdt de mens een waarschuwend spiegel voor, in talloze teksten (bijvoorbeeld in het door ijdele apen geregeerde land Martinia, in Holbergs *Onderaardse reis van Claas Klim*; in *Reize door het Aapenland*, door Gerrit Paape) en op schilderijen (Ferdinand van Kessel).

Die platen in onze almanak attenderen op nog iets anders. Bij nader toezien hebben vele verhaaltjes in het mengelwerk te maken met de idee dat glans in dit leven slechts schijn is. Er zijn liefst vier verhalen met titels als ‘Zamenspraak Tusschen een pelsrok en een bedpan’, ‘Fabel van een parui en kapspiegel’, ‘Gesprek Tusschen een Zadel en wagenrad’, ‘Zamenspraak Tusschen een viool en hakkebort’. Al die voorwerpen bevinden zich in een uitdragerij of vergelijkbare omgeving. Hun gesprekken handelen steeds over hun maatschappelijke teloorgang. Die pelsrok bijvoorbeeld was ooit bezit van een rijke Russische koopman; maar na verlies van zijn haren en glans werd hij cadeau gedaan aan een dienstmeisje dat zelf ook aan lager wal raakte. Deze teksten blijken bij nader inzien altijd over pracht en het verlies daarvan te gaan. Over schijn-werelden. Over aperijen.

De felis universalis

Deze almanak lijkt gecomponeerd rond een duidelijk thema. Dat is bij een gewone almanak vaak niet het geval. Vraag: kan het zijn dat dit thema gekozen is omdat almanakken vaak gekocht worden tijdens de najaarskermis – typisch een gelegenheid voor aperijen, om de bloemetjes buiten zetten? Ook bij de bekende jaarlijkse almanak door Pieter van Woensel, *De Lantaarn* (1792-1801) is er zo'n

18de-eeuws bandje met vergulden versiering van de *Aardige en vermakelyke almanak*. [UBL 1160 H 49].

verband tussen kermis en almanak. Misschien wordt het thema van ijdelheid, aardse kermis, wel versterkt door het in almanakken altijd aanwezige element van voorspelling, prognosticatie, astrologie; dus door de wens zekerheid te krijgen.

Die Ludeman helpt trouwens niet veel, wat dat aangaat. Er is een stuk opgenomen, 'De oprechte Nederlandsche waarzegger, Voor het Jaar 1762. Volgens de grondregels van den Astrologist Ludeman.' De eerste alinea luidt:

Dit jaar zal gelyk alle Jaaren zyn loop hebben, dat is, het zal beginnen met den eerste January en zal eindigen met den laatsten December. Wonderlyk zal zyn aanvang zyn voor veelen, die meer moeten betaalen, dan zy hebben in te wagten; evenwel zal den tyd en het Jaar zynen gewonen loop volbrengen, zonder zig ergens aan te bekreunen.

Flauw hoor...

Weinig tevreden met deze horoscoop, zat ik wat later op een van de bankjes vóór de Universiteitsbibliotheek. Ik zag een bekende kat uit de richting van de Groenhovenstraat bedaard naderbij komen. Deze UB-kat zoekt alle dagen contact met iedereen die daar op zo'n bankje zit; maar blijft tevreden wanneer men niet reageert. Hij of zij trekt zich niets aan van de waan van de dag, en van alle aperijen.

Heeft deze onverstoorbare *felis universalis* nog geen naam bij de UB-bezoekers, dan stel ik voor hem Lipsius te noemen. Diens *De Constantia* is wat moeilijker dan een apenboek, maar dient hetzelfde doel.

Saavedra Fajardo's *Idea de un príncipe político: a Spanish emblem book around Europe*

Cesar Esponda de la Campa (studied Communications Science in his native Mexico and Book and Digital Media Studies in Leiden University. Presently he is working in Leiden University Library with the cataloguing of the books of the Bibliothèque Wallonne)

Cesar Esponda de la Campa wrote his M.A. thesis on Saavedra Fajardo. In this article he is discussing the role and the meaning of the famous emblem book by Diego Saavedra Fajardo in Europe.

An early modern bestseller

One thing that differentiates the Spanish seventeenth-century writer Diego Saavedra Fajardo (1584-1648) from his fellows is that he spent most of his career outside Spain. For awhile he travelled around Europe and was appointed by the Spanish government to several diplomatic missions to other courts throughout the continent. He was one of the ambassadors of the Spanish crown who subscribed the treaty of the Peace of Münster. His great knowledge of politics as well as his vast erudition led him to write his most important work, an emblem book dedicated to the Spanish Crown Prince entitled *Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas* ('Idea of a Political-Christian Prince Represented in One Hundred Emblems'). At the time emblems were also used as a method of teaching and they served for writing treatises on the education of princes and courtiers on political and moral issues. While there were other books dealing more or less with the same subject, Saavedra's work stands out because no other Spanish emblem book was as successful outside Spain as his. The several editions that were produced throughout Europe in various languages until the end of the seventeenth century support the idea that the book was a highlight of the genre in Spanish culture with an influence outside its own country.

The first edition of the work appeared in 1640 in Munich, Germany, where Saavedra was living at the time. The second edition appeared in Milan in 1642, and is generally considered the *editio optima*. However, Saavedra died a few years later and couldn't witness the success of his emblem book during the second half of the seventeenth century, both in Spain and in the rest of Europe. The second edition served as the basis for all future editions. In 1648, an Italian translation appeared in Venice. One year later, the first Latin translation came out in Brussels, aimed at an international scholarly readership. Subsequently, more editions in languages such as French and German were published.

Title page of Diego de Saavedra Fajardo, *Idea de vn principe politico christiano: representada en cien empressas*. Valencia, en casa de los hered. de Chrisost. Garriz, por Bernardo Noguès, 1656 [UBL 193 c 19].

Emblem with a printing press and *EX VMO IN LVCEM* in: *Idea de un principe politico christiano, representada en cien empressas*. Amsterdam, Johannes Janssonius Jr, 1659 [UBL 320 G 3].

All over Europe

Amsterdam is the place where most editions of Saavedra's emblem book were printed during the century. The city was the most important centre of book production in Western Europe, a position which coincided with the rise of the Dutch nation as a first rank political and economic power. Many books were printed in the Dutch printing houses, in languages such as Latin, German, French, Italian, English and even oriental languages such as Arabic and Armenian. They were aimed

at foreign markets, but also for local consumption by citizens and foreign visitors. Taking this into account, it's not surprising that Saavedra's work went through several editions in the Dutch Republic. The emblem book was an important export product for the Dutch book trade, because these books had a potential market among the educated elites in Europe, who in addition appreciated the superior craftsmanship of the Dutch printers and engravers.

In order to answer the question of why Saavedra's work was so popular in the whole of Europe during the seventeenth century it is better to look at the political situation of the era. The seventeenth century was a period of continuous war and struggle for power between the different European nations such as England, Spain, France and the Netherlands. The political crises that these countries went through relate to the development of ideas about absolute monarchy and the role of a king within that autocratical system. It is important to remember that at the time the Church was closely tied to the State: monarchies insisted upon the divine origin of their authority and their subjects had the duty of obedience, both to their ruler and to God. In this context, it is quite understandable that the subject of Saavedra's work, a treatise on the conduct of a Christian prince, was popular in several European courts at a time when a monarchy, regardless its religion, needed a ruler with high Christian moral principles as well as statecraft skills. Any prince, whether Catholic or not, may in some

way or another relate to the ideas that Saavedra expressed in his work.

Interesting for everybody

The several editions published in different parts of the Continent demonstrate that the work was widely read. It seems likely that it was intended not only for princes but also for a wider reading public mainly consisting of diplomats, courtiers, councillors, magistrates, military officers and scholars. At the time there was an intense interest in matters of political morality. In fact, the basic issue of the relationship between Christianity and politics was itself a feature of the era. In order to prosper, a state needed – and still does – leaders with both moral values and political skills. It is natural that in the early-modern period many people, especially the political class associated with important European courts would be interested in a such a moral treatise on the conduct of a prince.

Stattus and Grotius: a lifelong fascination

Dustin Mengelkoch (University of North Carolina, Chapel Hill, United States and Scaliger fellow 2008)

Dustin Mengelkoch was working as a Scaliger fellow on Stattus and his Northern Renaissance. A part of his research focused on the interaction between Hugo Grotius and the *Thebaid* of Stattus. There are several interesting annotated copies of the works by Stattus in the Special Collections department of Leiden University Library.

Among good friends

The legacy of the Roman author Stattus (45-96 AD) is directly tied to the Leiden University and its most famous scholars, Justus Lipsius, Joseph Scaliger, Daniel Heinsius, Petrus Scriverius, and Hugo Grotius, as well as the sixth librarian, Johannes Fredericus Gronovius. Each of these men maintained a strident interest in Stattus's works the *Thebaid*, *Silvae*, and even the *Achilleid*, which is well documented by their remaining correspondences and copies of Stattus's works found in the Special Collections. In truth, it was their era (roughly 1586-1671) that saw the greatest popular surge of interest in Stattus since fifteenth-century Italy with nearly one hundred printings run; sadly it will take three hundred years until the next resurgence of interest begins.

Be that as it may, Hugo Grotius stands out as the foremost *vir Papinianus* of the aforementioned scholars. Grotius's life needs no elaboration here, but it is worth mentioning his dedication to Stattus as a model for occasional poetry in his *Silva ad Cochlinum*, epicedium for Geertrui van Oldenbarnevelt, and quite a few of his epithalamia, all of which prompted G. J. Vossius to proclaim that the resemblances to Stattus's own *Silvae* were truly wondrous. Additionally, Grotius's careful reading of Stattus's *Silvae* made him the expert to whom Gasparus Gevartius and Johannes Fredericus Gronovius ask advice when composing their own editions of Stattus; in fact, Grotius lends Gevartius his copy of the *Silvae* for an entire year to Gevartius, while nearly twenty years later he gives his notes (including conjectures) to Gronovius.

Grotius at work

But what of Stattus's other major work, the *Thebaid*, what was Grotius's interaction with it? Grotius's edition which

now resides in the Special Collections as UBL 759 D 8 displays, like most of his other personal books, a great deal of marginalia (including underlining), emendations, and conjectures. There are naturally *loci* which cross-reference other texts, as when Stattus imitates Lucan – Grotius was preparing his own edition of Lucan's *Pharsalia* – or Vergil, among others. When Grotius does annotate he does so in Latin and Greek; but the vast majority of his marginalia appear as under-linings of words and passages. This practice can be difficult to analyze, but when compared to the other texts of Grotius's which are kept within the Special Collections, his marginalia on the *Thebaid* are both consistent and seem to span his entire life.

Influence of the Thebaid

Reading through the marginalia, then, a host of readings occur; yet four primary patterns appear. His emendations are the easiest to spot as they are underlined and a suggested correction is given in the margin, and I estimate that nearly 70% of these corrections concur with those of modern editions of Stattus's *Thebaid* – a critical feat since Grotius did not attempt to collate different editions of the *Thebaid*. The second pattern to emerge presents under-linings of Stattus's poetry (whether a simile, metaphor, description, etc.) when he is particularly delightful or ironic; indeed, Grotius marks Oedipus's use of *video* in his imprecation at 1.58! The third is the opposite of the second; Grotius has marked where Stattus's syntax or diction is confusing or troubling, and this usually coincides with the first pattern. Finally, Grotius has taken to underlining repeated words or word phrases throughout the *Thebaid*, culminating in his underlining nearly all of books (chapters) nine through twelve. Indeed, it is within this last kind of notation that a pattern emerges which suggests that Stattus's *Thebaid* may play a critical role in Grotius's develop of natural and positive law, effecting the refinement and composition of *De jure belli ac pacis*. Not wanting to give anything

away at this time since more analysis is needed, other than saying that it is uncommon to lend Stattus's *Thebaid* any status as an essential or noteworthy text within seventeenth century discussions of natural and positive law is not accurate; it is unheard of! But Grotius's marginalia suggest otherwise. In fact, when his marginalia are closely scrutinized Stattus's *Thebaid* can be easily seen as an epitome of the breakdown of natural law as it is figured in the allegorical shaping of power, greed, and, specifically, tyranny. However, that is for another discussion.

Portrait of Hugo Grotius, engraving by Michiel Jansz van Miereveld, 1632. 265 x 170 mm. [PK Sin 11644].

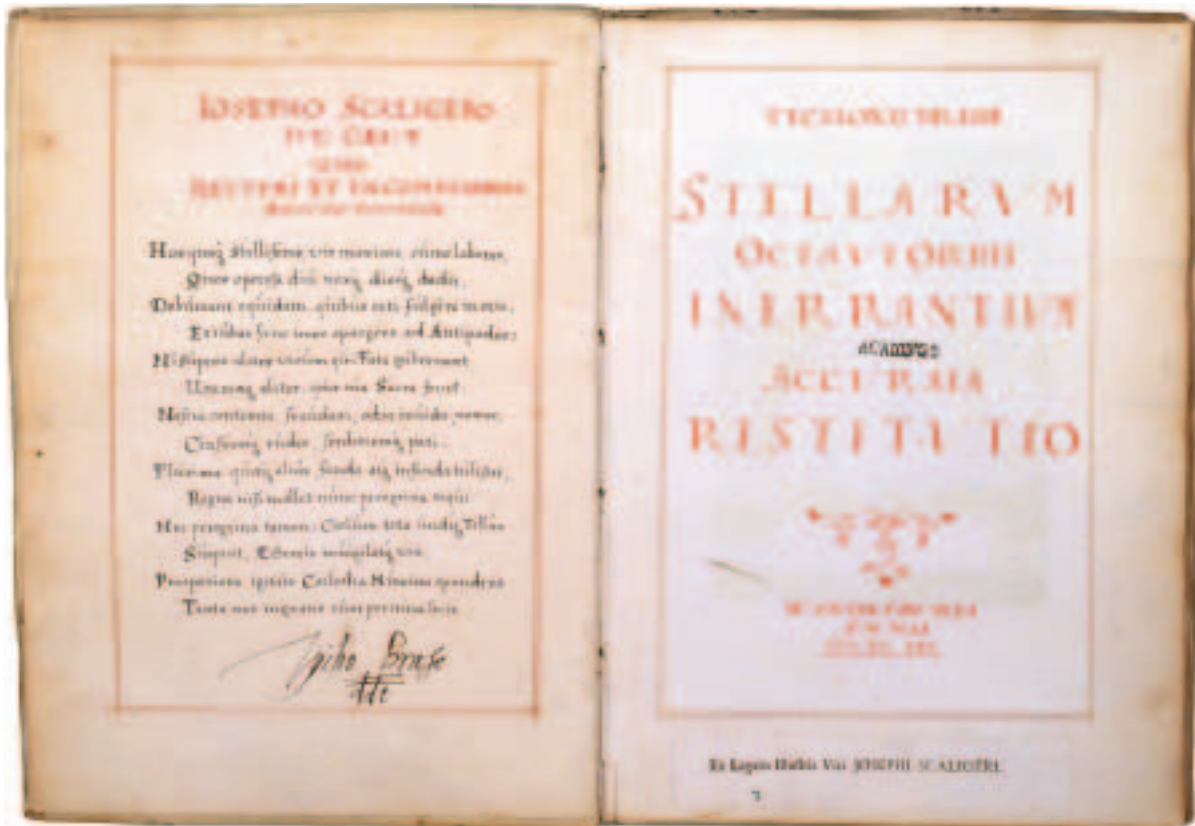
Josephus Justus Scaliger Commemoration 1609-2009

Scaliger Institute

In 2009 the Scaliger Institute of Leiden University Library will commemorate the quartercentenary of the great humanist Josephus Justus Scaliger. On the 21st of January, the actual day of his death, a laudatio will be delivered by Professor Anthony Grafton of Princeton University from 11.00-12.00 in the Academy building. His lecture is titled: 'Joseph Scaliger (1540-1609). The meanings of scholarship in late renaissance Europe'. Opening on the same day (21 January to 1 May 2009), an exhibition (with a full-colour catalogue in English) will be held at Leiden University Library on the theme of Scaliger and the Oriental languages with the title 'All my books in foreign tongues'. Scaliger's *Oriental Legacy in Leiden* with the co-operation of a large number of scholars from the Netherlands and abroad.

In the autumn of 2009 (probably in the week of 2-6 November) there will be a conference on the legacy of Joseph Scaliger (1540-1609), organized in co-operation with members from the Warburg Institute (University of London). The proposed title of this conference is *The man, the mastery and the myths: A two day conference on the legacy of Joseph Scaliger (1540-1609)*.

Left: 'Title page' of the Hebrew bible printed in Brescia in 1494. This rare copy was bequeathed by Scaliger to Leiden University Library. [UBL 1368 G 8].

Dedication copy of Tycho Brahe's *Stellarum octavio orbium inerrantium accurata Restitutio* to Scaliger [UBL Scal 13].

Étienne de Cahaignes, *Portrait of Josephus Justus Scaliger*, watercolour, 1608, 18.5 x 15 cm. [Icones Leidenses 32].

Scaliger and Leiden, Leiden and Scaliger

The French humanist Josephus Justus Scaliger was born in Agen, near Bordeaux, in 1540. Scaliger was one of the most learned men of his day. In 1593, Scaliger accepted an offer to come and work at the newly founded Leiden University without any formal obligations to engage in university teaching, but with the promise of a substantial annual salary. By 1600, he had become the centre of the young university, attracting students and scholars from all over Europe. Among his pupils were promising students such as Daniel Heinsius and Hugo Grotius. Scaliger left a substantial part of his library to the University Library. Until today, his donation substitutes the core of the collection of Leiden University Library.

Scaliger never left Leiden and died there in 1609. His body was buried in the Walloon church, called the Vrouwekerk, in the centre of the city. The University paid for a commemorative plaque, which is nowadays to be seen in the Pieterskerk in Leiden, together with the ledger on which the text

IOSEPHVS IVST
SCALIGER
IVL. CAES. F.
HIC EXPECTO RESVRRECTIONEM

can still be read. The ledger was wearing fast and it is uncertain for how long the text will remind us of the great humanist. Fortunately the ledger was recently relocated to the baptistery of the Pieterskerk. The lecture, exhibition and symposium are all part of a concerted effort to honour Scaliger as one of the most prominent Scholars in the history of Leiden University.

Please register via scaliger@library.leideuniv.nl if you are interested in participating in the lecture of Professor Grafton on 21 January at 11.00 in the Academy building. The opening of the exhibition on 21 January at 15.00 in Leiden University Library is open to all.

Een impressum dat boekdelen spreekt

Rietje van Vliet (promoveerde aan de Universiteit Leiden op *Elie Luzac (1721-1796). Boekverkoop van de Verlichting*)

De Universiteitsbibliotheek heeft onlangs een exemplaar van de *Allgemeine Geschichte der Vereinigten Niederlande* verworven. Het is de Duitse vertaling van Wagenaars beroemde *Vaderlandsche Historie*. De Leidse orangist Elie Luzac was een van de uitgevers. Dat valt moeilijk te rijmen met de staatsgezinde inhoud van het werk. Rietje van Vliet, die een proefschrift schreef over Elie Luzac gaat nader op deze uitgave in.

Elie Luzac en Jan Wagenaar moesten elkaar niet. De Leidse uitgever en de Amsterdamse historieschrijver raakten met elkaar slaags toen in het midden van de achttiende eeuw de positie van de Oranjes in het geding was. Dit weerhield Luzac niet om Wagenaars magnum opus, de *Vaderlandsche Historie*, in het Duits te laten vertalen. In 1749 was het eerste Nederlandstalige deel in octavoformaat verschenen; er zouden nog twintig delen volgen. Toen het eerste deel van de *Allgemeine Geschichte der Vereinigten Niederlande* in 1756 op de markt kwam, had Wagenaar twee derde van zijn succesvolle project afgerond.

De Universiteitsbibliotheek Leiden heeft vorig jaar deze Duitse bestseller verworven. Een aanwinst. Niet alleen omdat de uitgave mede op naam staat van een Leids wetenschappelijk uitgever, maar ook omdat een van de belangrijkste geschiedschrijvingen van de Republiek via deze Duitse versie haar weg vond naar diverse geleerden in het buitenland.

Wagenaar als handboek

Goethe gebruikte het als naslagwerk toen hij zijn toneelstukken schreef over de roemruchte vrijheidsstrijd van de Nederlanders tegen de Spaanse overheersing. En ook Schiller was schatplichtig aan Wagenaars *Allgemeine Geschichte* bij het schrijven van zijn eigen *Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung* (1788). Het was bovendien deze Duitse vertaling van Wagenaars werk, die voor Bénigne Dujardin en Godfried Sellius als legger diende voor hun *Histoire Générale des Provinces Unies* (1757-1770).

Wagenaars *Allgemeine Geschichte* verscheen tot en met 1767 in acht kloeke delen in kwartoformaat: de eerste drie stonden op naam van Luzac & de erven Weidmann uit Leipzig, de laatste vijf delen alleen op naam van de compagnie Reich & de erven Weidmann. De uitgave roept een tweetal vragen op. Allereerst: waarom had de Leidse uitgever steun gezocht bij een compagnon in Leipzig? Een reconstructie van Luzacs kortstondige carrière als universiteitsuitgever in Göttingen laat zien dat het een noodgreep was van de Leidenaar.

Frontispice en titelpagina van Jan Wagenaar, *Allgemeine Geschichte der Vereinigten Niederlande* [...].
Leipzig, Elias Luzac & officina Weidmanniana 1756. [UBL 198 B 2-9].

Luzac had met het Göttingse universiteitsbestuur zo'n hoog oplopende ruzie gekregen dat hij in 1756 spoorlags terugkeerde naar Leiden. Om het omvangrijke vertaalproject tot een goed einde te laten komen zocht Luzac de samenwerking met Reich. Deze was toen nog alleen zakelijk leider van de uitgeverij van de erven Weidmann. De eerste drie delen verschenen op naam van Luzac en Reich. Ze moeten samen de vertaler, de graveur en het privilege hebben betaald. De vijf volgende delen kwamen geheel voor rekening van Reich.

Met een oranjegekleurd sausje

Intrigerender is de tweede vraag: heeft Luzac niet ongemerkt de staatsgezinde opvattingen van zijn politieke opponent Jan Wagenaar een oranjegekleurd sausje meegegeven? In het zesde deel van diens *Vaderlandsche Historie* was Wagenaar lang stil blijven staan bij het grote onrecht dat de gebroeders De Witt in 1672 was aangedaan. Ze waren de Republiek immers hun leven lang trouw geweest, zo betoogde hij. Impliciet was de boodschap dat Oranje een kwalijke rol had gespeeld op deze donkere bladzijden in de Nederlandse geschiedenis.

Luzac zou geen Luzac zijn als hij deze passages ongewijzigd had laten passeren. Maar niets blijkt daarvan. De vertaler, de Göttingse historicus Eobald Toze, hield zich in alle delen nauwgezet aan de oorspronkelijke tekst. Ook de moord op De Witt werd met alle staatsgezinde toelichtin-

gen keurig in het Duits vertaald. Hoe valt dit te rijmen met een uitgever die zijn hele leven heeft ingezet voor Oranje? Het antwoord is eenvoudig: toen Luzac bij Reich aanklopte met het verzoek om de *Allgemeine Geschichte* gezamenlijk uit te geven, was het omstreden 54ste boek van Wagenaar net uit. Toze was dus nog lang niet begonnen aan de vertaling hiervan. Pas acht jaar later, in 1764, verscheen de bewuste tekst in Duitse vertaling. Toen had Luzac niets meer te vertellen over de inhoud van het werk.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Berry Dongelmans, Anton van der Lem, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar. De eindredactie is in handen van Kasper van Ommen.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL www.bibliotheek.leidenuniv.nl/locatieub/alumni.jsp

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Fides no doxi

Atsuko Kawaguchi (Associate Professor of Japanese Language, Faculty of Education, Nagasaki University and Scaliger fellow 2008, she is currently researching Japanese linguistics in 16th/17th-century European documents)

In the collection of Leiden University Library is a very rare, probably the only surviving, copy of a book titled *Fides no doxi*. It was printed by the Jesuits in Japan in 1592 and is believed to be part of the collection of oriental books that Josephus Justus Scaliger bequeathed to the Leiden University in 1609. Atsuko Kawaguchi travelled to Leiden to examine this book and some other early Japanese printed books in the library.

The title of this unique book from the collection of the humanist Josephus Justus Scaliger (1540-1609) is written in Japanese in Roman characters. The title of the work is *FIDES NO DOXI to xite P. F. Luis de Granada amaretaru xo no riacu*, which translates as ‘The abridgment of the book written by P. F. Luis de Granada as a guide to the faith’. More commonly it is known under the short title *Fides no doxi*. Without doubt the purpose of the book was to convert the Japanese to the Catholic faith. The following lines on the title-page tell us that this Japanese translation was made on the authority of the superiors of the society.

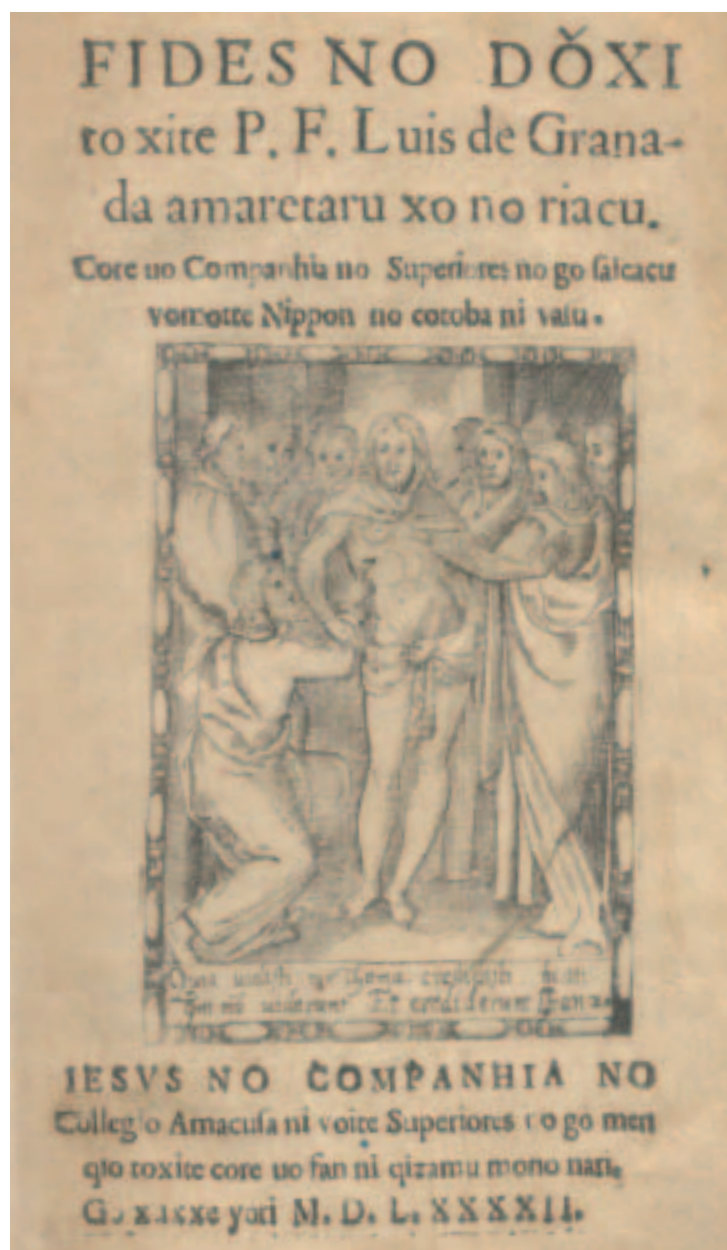
Fides no doxi was printed by the religious order of the Jesuits, in Amakusa (Amacusa), Japan, in 1592. The author, Luis de Granada (1504-1588), was a Spanish Dominican father. We do not exactly know from which language the Jesuits translated the book into Japanese, but it was most likely the Spanish edition of *Introducción del Símbolo de la Fe*, printed in Salamanca in 1583. The Japanese translation was arranged by the Jesuit Pedro Ramón (d. Nagasaki 1611).

European-style printing was unknown in Japan until the Jesuits brought a printing press from Europe to Japan in 1590 and started to print missionary books at their *Collegium* (college). Initially the *Collegium* was in Kazusa (Cazzusa), but it moved to Amakusa in 1591. Eventually, the printing office moved to Nagasaki in 1598. Until the expulsion of the Jesuits in 1614, books were printed in this city.

Fides no doxi is one of the earliest books printed by the Jesuits in Japan known to us, and the only surviving copy is now preserved in the Leiden University Library, shelfmark Ser 614.

Linguistic research

Japanese scholars can learn many things on sixteenth-century Japan from this book, such as certain cultural aspects of religion, history, printing technique, arts, but also linguistics. Because of the Roman alphabet used in *Fides no doxi* certain characteristics of Japanese historical

Title page of Luis de Granada, *Fides no doxi*. Amakusa, Iesvs no Companhia no Collegio, 1592 [UBL Ser 614].

phonology come to light that remain hidden in the Japanese script.

For example, there are two different long “o”s used in this book: “ô” stands for the pronunciation [o:] and “ō” stands for [ɔ:]. Today, the long “o” is pronounced just [o:] in Japanese. [au] changed to [ɔ:] and [ou] changed to [o:] in the sixteenth century, and [ɔ:] and [o:] merged into [o:] in the seventeenth century. Although the Japanese could not distinguish [ɔ:] from [o:] in the late sixteenth century, the Jesuits tried to retain the difference because they wished to speak and read in correct Japanese.

In the last decades Japanese scholars have focused mainly on the rare Jesuit books printed in the ‘spoken’ language (for instance *Feique no monogatari* and *Esopo no Fablas*, both printed in Amakusa). Linguistic research focusing on the formal ‘written’ language as it is used in *Fides no doxi* is much less common.

Van de oplettende lezer

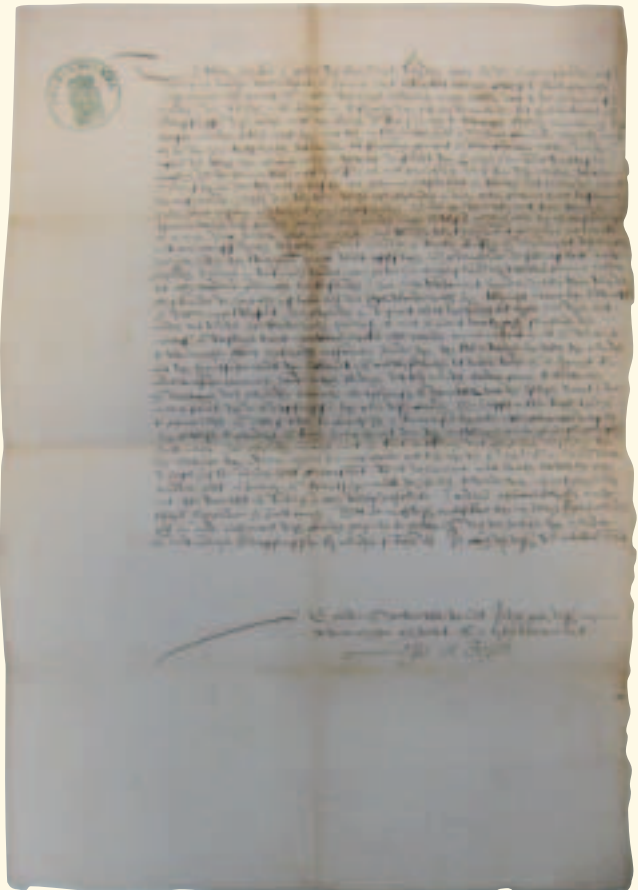
Femke Deen

Leidse propaganda

Willem van Oranje en diens medestanders hadden vanaf 1572 een groot deel van Holland en Zeeland in hun macht. Amsterdam bleef echter tot begin 1578 loyaal aan koning Filips II en de katholieke kerk. Amsterdam vormde dus jarenlang een katholieke enclave in protestants land. De keuze van Amsterdam om loyaal te blijven aan koning Filips II had verstrekkende gevolgen voor het verloop van de Opstand. Dankzij de strategische ligging van de stad kon het koningsleger diep Holland in trekken en Haarlem, Alkmaar en Leiden belegeren. Er was de opstandelingen dan ook veel aan gelegen om Amsterdam voor zich te winnen. In de periode 1572-1578 deden ze verschillende pogingen om de stad aan hun kant te krijgen; niet alleen met geweld, maar ook door de lancering van een propaganda-campagne.

Die campagne speelde zich voor een belangrijk deel via brieven af. Een aantal van deze brieven is bewaard gebleven in het Stadsarchief Amsterdam (Archief Burgemeesters, inv. nr. 44, missiven van verschillende personen aan die van Amsterdam). Zo startte Oranje in het najaar van 1572 een offensief, waarbij hij niet alleen brieven aan Amsterdam richtte, maar ook aan andere steden en in sommige gevallen alle inwoners van de Nederlanden. In de daaropvolgende jaren bleef Amsterdam brieven ontvangen. Zo werd een epistel van Oranje in november 1574 aan de deur van de Nieuwe Kerk geplakt. Een katholieke Amsterdamer haalde de brief weg en leverde hem in bij de burgemeesters.

Behalve Oranje schreven ook andere belangrijke opstandelingen, net als de Staten van Holland. Zo bevindt zich onder de brieven die bewaard zijn gebleven in het Amsterdamse stadsarchief ook een brief van geuzenleider Louis de Boisot (Archief Burgemeesters, inv. nr. 44, brief nr. 68). De brief is geschreven op 5 oktober 1574, twee dagen na het ontzet van Leiden waarin Boisot een beslissende rol had gespeeld. In de brief riep de geuzenleider de Amsterdamse magistraat op om zich aan te sluiten bij de opstandelingen en het wrede juk van de Spanjaarden nu eindelijk van zich af te schudden. Vrijwel tegelijkertijd rolde de brief ook als pamflet van de Leidse persen. Het pamflet is bewaard gebleven in de pamflettencollectie van de Bibliotheca Thysiana van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Brief van Louis de Boisot, gedateerd 5 oktober 1574.
[Collectie Stadsarchief Amsterdam, Archief Burgemeesters,
inv.nr. 44, brief nr. 68].

De gedrukte brief van Boisot is een prachtig voorbeeld van de onderlinge verwevenheid van handschrift en drukwerk in de vroegmoderne tijd. De overeenkomsten tussen handgeschreven brieven en gedrukte pamfletten waren groot. Zij hadden dezelfde functie, namelijk het overtuigen van groepen mensen van het gelijk van de maker of auteur en het ongelijk van de tegenstander. Niet alleen werden van brieven soms ook verschillende exemplaren en kopieën verspreid, net als bij pamfletten, ook inhoudelijk kwamen de twee overeen. Pamfletten bestonden voor belangrijk deel uit aanmaningen en uit brieven. Daarnaast verschenen in sommige gevallen van brieven ook gedrukte exemplaren. De brief van Boisot en het daarop gebaseerde pamflet zijn belangrijke vondsten die de wisselwerking tussen handgeschreven en gedrukte propaganda onderstrepen.

De gedrukte brief bevindt zich in de pamflettencollectie van de Bibliotheca Thysiana en is te raadplegen in de Universiteitsbibliotheek Leiden: signatuur Thyspf 222.

Femke Deen (1975) is promovendus bij de vakgroep Nieuwe geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam. Zij onderzoekt de wisselwerking tussen het publieke debat en de politieke besluitvorming in Amsterdam tijdens de Nederlandse Opstand (1566-1585).